

FARAGÓ KORNÉLIA

Újvidéki Egyetem, BTK
Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék
coma@eunet.rs

VÁRAKOZÓ JELENTÉSEK

*A nyelv közegében zajló kisebbségi létesülés elbeszélése**

Meanings in Waiting

Narrations of minority existence in the sphere of language

A tanulmány a kisebbségi identitás szerkezet *létesülés*ként való megértésére törekszik. Azt kérdezi, hogyan jellemezhető ez a létesülés a különböző nyelvi modellek, a regionális „feszítő és intenzív elemek”, a közvetítő és „referenciatér-nyelvek” függvényében. Azt is felveti, hogy a performativitáselméletek, amelyek számos ponton kerülnek közel a posztkolonális gondolkodásokhoz, hogyan hasznosíthatók az elbeszélte azonosulások dinamikus aspektusainak értelmezésében.

Kulcsszavak: geokulturális poétika, identitás, időkezelés, impériumváltás, kisebbség, nyelviség, térpoétika.

Ez a tanulmány olyan létesülésekként olvassa a kisebbségi narratívákat, amelyek során az identitás helyén az identifikálódás, a hosszadalmas és/vagy váratlan jelentésmódosulások összekapcsolódásának története jelenik meg. Arra keresi a választ, hogyan érvényesül a „minden leendés” koncepciója a geokulturális kötődésű prózában, amely úgy mozdítja ki tárgyát az adottnak tételezett azonosságból, hogy megvalósítja az identitás előállításának narratív folyamatait. A létesülésben a kisebbségiség mint relacionális konstrukció nyitottá válik mindenre, és intenzitássá alakít mindent, ami kontextuális tör-

* A tanulmány a Szerb Köztársaság Oktatás- és Tudományügyi Minisztériuma 178017. számú, a Kisebbségi nyelvi, irodalmi és kulturális diskurzusok Délkelet- és Közép-Európában (Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi) című projektum keretében készült.

ténésként, elvitatásként (kitörlés, eltiltás, áthelyezés, átfunkcionálás, átnevezés) vagy éppen megerősítésként körülveszi.

A kisebbségséget létesülésként értő gondolkodásnak jelentős specifikuma, hogy egy erősen temporális felfogásrendet von be a tériesség geokulturális értelmezésébe. Voltaképpen egy olyan változásértelmezést hoz létre, amely átjár minden térségi diskurzust, de kisebbségenként más és más mintákat rajzol ki a módosulások, a részbeni ismétlődések és megszakadások temporalitásának függvényében. E gondolkodás mélyebb lehetőségeit a *rendkívüli idők* hozzák felszínre, mert ezek az idők önmagukon túlmutató világokra engednek következtetni, és az általánosból is felmutatnak valamit. Ezek a temporális jellemzők a vajdasági magyar irodalom értelmezésében használatos új elméleti paradigmák hatására hangsúlymódosulásokat hoznak létre korábbi művek mai olvasásában. Ilyen szempontból azok az elbeszélői szerkezeti megoldások bizonyulnak sikeresnek, amelyek ugyan egzisztenciális határhelyzeteket világítanak meg, de amelyekbe az egész geokulturális összefüggésrend reprezentációja belefoglalható.

A talajfüggő, a geokulturális érzékenységű irodalom azon pontjainál érinti a világot, amely pontjain a külső helyzetű, a kívüliségben élő irodalom képtelen hasonló érzékenységgel és intenzitással megérinteni. Az itteni kisebbséginek nem elég kisebbséginek lennie, neki a szerbekkel összefüggésben kell kisebbséginek lennie, mondhatnánk Fanon nyomán – „Egy feketének ugyanis nem elég feketének lennie; a fehér emberrel összefüggésben kell feketének lennie” (FANON 2002; 614) –, a szerb történelemmel, a szerb kulturális egyediségekkel összefüggésben egy pontosan leírható, szlovákokból, svábokból, bunyevácokból, sokácokból, ruszinokból stb. álló kisebbség-szerkezetben. Mindazokkal összefüggésben, akikkel többségiként is alkotott már közös struktúrát. A mintázat tehát meglehetősen egyedi. Identitásának lényegi jegyét eme helyzeti meghatározottsága jelenti, hozzátehetjük, szélesebb értelemben, külső perspektívából szinte hozzáférhetetlen vonásként.

A témakörben végzett prózavizsgálatok tanulságai szerint a létesítő erejű változás mintáit hangsúlyozó dinamikus társadalmi struktúra jeleit az *impériumváltás* történései tudják a legerőteljesebben felmutatni. „Egy ország, egy birodalom azonban nem esik szét simán és zavartalanul. Egzisztenciákat tesz tönkre vagy virágoztat fel váratlanul” (12).¹ Kisebbségi szempontból itt, ebben a hatalomváltási sémában, az egzisztenciális váratlanságok e sűrű közegeiben, a tönkretételek és felvirágoztatások, az aláhullások és felívelések meglehetősen széles skáláján érvényesül leginkább a rendkívüli, mint az általános reprezentánsa. Amíg a rendkívülit nélkülöző, az intenzitás híján lévő idők azt

¹ Herceg János: *Módosulások*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1989

fogalmaztatják meg, hogy „nem a lehetősége vagyok valaminek, hanem teljességgel az vagyok, ami...” (FANON 2002; 626), a rendkívüli intenzitású idők éppen arról beszélnek, hogy a szerkezet minden eleme a lehetőségek gazdag helyzetét formázza. A rendkívüliség megszabadítja aktualitásától az időt, és vagy pozitív, vagy pedig negatív értelemben, bevezeti a potencialitás jelentéseit. Prózaelemzési tapasztalatok alapján azt zárhatnánk le, hogy a mindennapokban az identitásokat látjuk formákként működni, a létesülés folyamata eltűnik saját eredményében, míg az intenzív idők terében éppen maga a létesülési folyamat válik megragadhatóvá. A *leendés* poétikai koncepciója a rendkívüli idők mindennapiságában, a történeti megérzékülés mozgásaival valósulhat meg: ez a fajta sűrítettség képes felmutatni a létesülést, amint szinte vektorként halad az új identitások felé. Az identitásképződés nyitottságára, a leendés eme futurisztikus időiségére kíván utalni Herceg János mondata a *Vidéki parnasszus felé*² című emlékezőszövegében: „Volt azonban valami, amit már nem kellett nagyobb eseménynek kiváltania, mert anélkül is ott volt a magyarok életében: a kisebbségi öntudat. De azt az idő hozta és érlelte. Mert a kisebbségi öntudatról is el lehet mondani, hogy: *nem volt, hanem lesz*” (16).

Herceg János *Módosulások* című regénye a már jelzett, kivételes intenzitású temporalitásokat avatja narratív történésekké. Az identifikálódás nyelvi-kulturális megközelítése nem maradhat ki a regény horizontjából, hiszen fel kell vetnie azt a kérdést, hogy „hogyan lesz valaki saját nyelvének nomádja, bevándorlója, cigánya?” (DELEUZE–GUATTARI 2009; 40) Az elbeszélés több olyan létesülési alakzattal is szembesíti az olvasást, amelyek a nyelv szférájában tudnak a legerősebben megnyilatkozni. Több szinten ható faktorról kell szólni ebben a vonatkozásban, ezek között a kötelező szövegtörlésekről („a Vörösmarty-verset már a tanév elején át kellett húznunk a Négyesy-féle tankönyvben” 36), és az elhallgattatásokról, de a diskurzív ellenállás, a határáthágás sikeres megvalósulásáról is, történetesen egy Vörösmarty-verssor méretes kiírásával, kifejezetten a hatalmi *törlés* megghiúsításának szándékával: „A Pávó fiúkat szüleikkel együtt átdobták a határon – terjedt tovább a hír, mivel az említett gimnazisták számos ház falára írták ki *lemoshatatlan* nagy betűkkel a Bajai úton Vörösmarty Szózatának első két sorát” (36). Ezek a történetek mint olyan beszédet teszik hallhatóvá a regényt, amelynek határ-tapasztalatai különösen erőteljesen lépnek be a kisebbséglétesítési folyamatokba. A grafiti-kommunikáció, és egy másik szöveghelyen a tüntető célzatú recitálás is, deterritorializálja a költészeti szöveget, amelynek az esztétikai térben lenne az eredendő territórium.

² *Vidéki parnasszus felé* = Herceg János: Két világ. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1972. Kiemelés: F. K.

A nyelvi formákként megjelenő etnikai kulturális elemek, az etnikai tudat szimbolikus kifejeződései természetesen a színháznarratívák konstitutív viszonyaiban is működnek, és ugyancsak a „tisztázatlan” hazafogalom szubverzivitása kapcsán: „karját kitarva, mintha repülni akart volna, énekelni kezdte: »Hazám, hazám, te mindenem...« (...) Nem csoda, hogy a rendőrség betiltotta az előadást, miután nem tisztázódott, hogy tulajdonképpen milyen hazáról is van szó” (116). A csak azért is kimondása viszont, szélesebb hangsúlyokat hordozva, kilép a magyar nemzeti önkifejeződés szférájából, és egy szlovén nemzetiségű figurához fűződik: „Akkor is! Játsszani kell!” (...) S azzal a megjegyzésével, hogy »játsszani kell«, megértette az új idők szavát, ha nem is tudott rendesen magyarul, hiszen valahonnan a szlovén hegyekből kerül ide” (128). Minthogy a zene nem hagyott helyet a „nemzetközi ellentéteknek”, a tisztán zenés megnyilvánulásokat nem érthette támadás az „átkozott nyelvkülönbségek miatt” (132), de a táncos műsorokat „a szláv nemzeti táncok koreográfiájával kellett” megtétni. A tánctanár, talán hogy semlegesítse nagyvezű vitézségi érmét, kínosan ügyel a csárdásra fordítandó időre, és nyelvhasználati szinten is túlzott buzgalmat tanúsít: „Nemcsak a kolo figuráit mutatta be személyesen, csikos nadrágban és lakkcipősen a tanár is, miután a csárdást gyorsan elintézte: dva korak desno, dva korak levo, a maga borzalmas szerbségével, de szilárdan ragaszkodva az »államnyelvhez...»” (133).

A bekövetkezett diskurzusszakadás legintenzívebb jele az eddigi többségi nyelv hangjának teljes elfojtása. „Ehhez se megyek többet – mondta anyám Bajjéről, a divatárusról ott a városháza alatt, aki elsőnek tette a kirakátaba hazafiasságát bizonyítandó: Govori državnim jezikom! (42), miközben a dolognak az a pikantériája, illetve az tárja fel a helyzet mély ellentmondásait, hogy a tábla mögött álló boltos maga sem beszéli a nyelvet, amelynek használatát imperativusként állítja a belépő elé. Az elbeszélő nem véletlenül nem fordítja le a mondatot, a szerbet ebben az helyzetben az teszi érzékelhetően koloniális beszéddé, hogy önreflexív szintű, előíró és parancsközlési funkciójában jelenik meg magyar nyelvi kontextusban. A regény elbeszélő módjának egyik sajátossága az is, hogy szerb nyelven közvetíti az új hatalmi elemek, például az „új katonák” énekeit: „Zovi, samo zovi, svi će sokolovi za tebe život dati...” (13).

Juhász Erzsébet *Határregényében*³ is eredeti nyelven szerepel az ominózus felszólítás, az államnyelv kötelező érvényű használatáról, de a következő szöveggörnyezetben: „Ám hiába volt a határrendezés, számára már nem volt visszaút, mint ahogy előrevívő sem, hiszen nem volt olyan hivatal, ahol ha magyarul szólalt meg, rá ne ripakodtak volna: – Ne ugass! S nem volt olyan

³ Juhász Erzsébet: *Határregény*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

hivatal, ahol ki ne lett volna írva: Govori državnim jezikom! Miklós számára már nem volt visszaút az államnyelvhez, hiába beszélt tökéletesen, s hiába volt Nikola Patarčić néven nyilvántartásba véve” (62). A mondatnak az a tapasztalat szolgáltat alapot, hogy a nyelvhez való viszony, a nyelvi kultúrának való örökös elköteleződés, egy racionálisan nem mindig indokolható, komplex hovatarozási attitűd része, és nem egyszerűen csak nyelvtudás és a névjellel való nemzeti besoroltság kérdése. A Herceg-regény elbeszélője sem talál magyarázatot arra, hogy édesanyja, az „otthoni németet és a falu horvát nyelvének kettősségét megtartva”, miért választotta a magyart „magának mindhalálig. Mint egyébként Karle Ádám és Kopf Mária mind a hat gyereke” (12). A *Határregény*ben családi szinten jelenik meg a *Módosulásokban* (134) a nyelvek zavarának a babiloni átkaként jelölt „teljes zűrzavar, a nemzeti hovatarozás szerinti megoszlás, a tisztázatlanság és bizonytalanság” (*Határregény* 61). Az egy családhoz tartozó szereplők között olyan is van, akihez egyfajta negatív identitásmeghatározás tartozik, hiszen teljesen mindegy, hogy milyen nemzetiségű, csak „magyarnak ne higgye senki”, és olyan is, aki „úgy érezte, ha egyetlenegyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az maga lenne a révbe jutás” (61).

A *Határregény*ről beszélve feltétlenül meg kell említeni egy jelenetet az iménti szereplő rémálmaiból, bátyja sorsát illetően. Ebben a jelenetben a nemzeti azonosság és a névforma viszonya problematizálódik, és megkérdőjeleződik a kettős identitás lehetségsége a hadbíróság emberének, a nyelvi feszültségeket is kiaknázó, megjelenítésében: „– Mi vagy te? Šta si ti sunce krvavo! – hallotta az embertelen üvöltést. Magyar vagy? – Ilyen nevű magyar nincs! Szerb vagy? Horvát vagy? Mi vagy? (...) Bunyevác vagy? Olyan nincs. Ezután legalábbis nem lesz. Szitává lövük, hogy írmagod se maradjon. – Magyar is vagy meg bunyevác is! –???! – ... Jebo Bog svoj rod i zemlja svoj plod!” (32) A nyelvi-hatalmi viszonylatot itt is lefordíthatlan mondatok jelzik. Juhász Erzsébet jól érzékelt, hogy a szerb nyelvi effektus ebben a diszkurzív szövegtérben nélkülözhetetlen funkciót tölt be.

A „várakozó jelentések” beépülése az identitásszerkezetbe leginkább a név kérdéséhez kötődik. A név mint fontos azonossági jelölő mindig ki van téve a hatalmi manipulációknak, ezért a nevek által átjárt intenzitásokról kiemelten kell beszélni. Az egyes névformákhoz különböző értelmezési rendszerek társulnak a regényben. Az új diskurzus nevetésre ingerlő támadása, névtorzítással való leigázási gesztusa, egy Dropkó Rezső nevű diák vonatkozásában nyer megjelenítést. – „Rezse! – Nézett maga elé mosolyogva s tűnődően Ilkić tanár úr. (...) Šta režeš? – ismételte többször is, míg a fiú égő arccal állt, s az osztály, hálás publikum lévén, halálra nevette magát. – Ja režem, ti režeš, on reže!” (61) Az identitás névjelét a tanár a saját nyelvének

jelentésében és grammatikájában helyezi el. Ezzel megvonja a név szuverenitását, a szót megfosztja tulajdonnévi minőségeitől, és egy nyelvtani dimenzióba kényszeríti. Nyelvtani értékű módosulásnak téve ki a nevet, a szerb igeragozási rendszerben jelöli ki a helyét, be is mutatva működőképességét ebben a rendszerben. Az identitás a név számára kijelölt ígésített hely betöltése révén dekonstituálódik. Mégsem a tanár fellépése a legdöbbenetesebb, és még csak nem is alárendelt hallgatása, hanem az osztály együttműködő magatartása, illetve az az öntudatlan elbeszélői azonosulás (amely jelenség általánosságára egyébként a posztkolonialitás szakirodalmában is felhívja a figyelmet) a koloniális viselkedéssel, miszerint ezen a néven „sokáig lehetett jókat röhögni” (60).

Ez a tematikus kör egyre szélesedik az elbeszélésben és fokozatosan kitermeli a *terhes név* problémáját. A regény viszonylag sok névváltást tematizál. A „várakozó jelentés” beépülése az identitásszerkezetbe – „nem én kreálok jelentést magamnak, hanem a jelentés eleve adott, már létezett és várt rám” (FANON 2002; 626) – a névnarratívák fontos témájaként jelenik meg. A regény úgy kölcsönöz kiemelt jelentőséget ennek a problematikának, hogy a hatalmi névkezelés vonatkozásait időszegmentációs tényezőkként is felmutatja: „Svetozar Pribičević akkor még csak belügyminiszter volt, s így az iskolákban még nem vezették be a névelemzés gyakorlatát, amikor a Kovácsokat és Mészárosokat »szláv származásuk« miatt nem lehetett a magyar tagozatba felvenni. Mi még zavartalanul ültünk együtt Lisceviccsel meg Vojniccsal...” (60) A láthatatlanság és a névtelenség után való áhítozás belső determinációját folyamatosan érzékelteti a narráció: észrevétlen maradni nemzeti azonosságomban, reménykedni, hogy nem ér negatív megkülönböztetés és közben belátni, hogy „mások rólam alkotott elképzeléseinek vagyok a rabja” (FANON 2002; 617), ez esetben nem a külső, hanem a nevem vonatkozásában. Asztalos Vranjo neve például a magyarsághoz sorolja a viselőjét, pedig „neve ellenére egy kukkot sem tudott magyarul...” (81), hiszen az „elnemzetlenedés peremén” álló bunyevácokhoz tartozott.

Az idők változásával egyre nehezebben vállalható az az identitás, amely ott rejlik a névben, s mert senki sem szeretne a nevének a rabja lenni, a figurák igyekeznek megszabadulni a jeltől, mintha a névváltás performatív módon végrehajthatná az identitástól való megszabadulást is. Ami végül, minden törekvés ellenére is megmarad rabságnak, az a kiejtés. A kiejtés mentén történő megalázás, mindenkori többségi gesztusként a magyar kollektív cselekvésben is megvalósul: „Péter Béla, akit svábos kiejtéséért csúfoltunk, mert Paripáson nőtt fel német gyerekek között...” (137)

„Tájéiróink” (Majtényi M.) a szövegnek a topográfiai valóságok közegevé való átalakításában, a személynevek túltengésében, az intézményne-

vek elősorolásában, az ilyen vonatkozású szókészleti és nyelvhasználati lokalitásokban érhetőek tetten, példának okáért a kötelezően szerbesen írandó városnevekben: „mintha a rendszer megelégedett volna azzal, hogy most a magyar lapok már nem Szabadkát írtak, hanem Suboticát, Novi Sadot, meg Mali Idost” (79). Herceg regénye szinte kényszerít arra, „hogy a teret a tulajdonnevek tereként éljük át” (LOTMAN 2001; 162), mert az éhez stabil formákkal kapcsolódó azonosító sokszor a „*takargatás* egyik specifikus gyakorlataként” jelenik meg. Az, hogy az új név a lehetőségek hordozója, a beállítódásváltás, az átállás, a többségi státusz megszerzésének *locusa*, a szerbes hangzású nevek magyarosításával kerül kifejezésre. Érdekes módon a fordított változat nem bukkan fel. A magyaroktól való disszimilációs szelek idején Szabovlyevics Dusánt még védi a neve, de „majd húsz év múlva a megszállókkal jön vissza, Szabófia Lehelre megmagyarosodva, s hogy Zomborban továbbra is Dušan maradt, azon sem csodálkozhatott. (...) És Liscevicics Feri se a régi nevének került vissza *pár esztendőre* mint írnok a megyeházára” (124). A módosulások a dionimitás megjelölésével az önmaguktól ekülönböződő azonosságok, az átfordításokkal és kimozdításokkal épülő identifikálódási gyakorlatok nagyban változtatnak azon a gondolkodáson, amely szerint a név biztosítja a megnevezett állandóságát.

Itt térnek ki az identitásváltás egy ritkább változatára, amikor a magyarok egy sajátos transzformáció útján egy másik kisebbségi azonossággal, történetesen a vajdaságban élő szlovákkal kívánják megközelíteni az „államalkotó népek többségét”. A magyar önazonosságából egy alkalmasnak látszó pillanatban áttornásszák magukat a szlovákba. Átvedlenek „egyik napról a másikra a kedvezőbb helyzetet élvező nemzetiségek közé”: „Hogy ez a Jovák Árpád egyszerre tót lett! Pedig hogy verte a mellét, szegény feje, hogy ő magyar szellemben fog tanítani abban a Kohári utcai iskolában! (149)

Amint némileg egyértelműsödik a helyzet, beindul a szférák közti határok újra meghatározásának játéka. „Többség és kisebbség viszonyában a hely és szerepcsere jutott kifejezésre” (148). „Ebben az átmeneti állapotban” (13) markánsan nyilvánulnak meg a nyelvként viselkedő szimbolikus részletek, felemlítődnek a szerb királynak való hűségeskü nyelvi tényei és a kötelező nyelvvizsgák is, igencsak dicstelen eszközfunkcióban. A „*nyelvi kordon*”-ként szolgáló vizsgák ugyanis arra valók, hogy az új hatalom számára hivatkozási alapot nyújtsanak a korábbi keltezésű munkahelyi kinevezések megsemmisítéséhez. A következő szövegszegmentum vizuális írásmódja nagyon pontosan fogalmazza meg az átmenetiség temporalitását, amikor az ajtónálló ruhája még a régi, „de a csakójára tűzött trikolorral kombinálva” már megfoszthatja Bács-Bodrog vármegye utolsó főispánját attól a jogától, hogy belépjen a megyeháza nagytermébe. Mindehhez társul a szinte beszédcse-

lekvésként ható *helyzetrögzítés*: „már az »odbor«, a szerb–bunyevác–sokác koalíció ülésezett, úgyhogy Bacsics Ivó, aki régi egyenruhájában állt az ajtó előtt, s csak a csákójára tűzött piros-kék-fehér szerb nemzeti színek szalagja figyelmeztetett a változásra, be sem engedte. – Tanár úr, nem vagyunk többé Magyarországon!” (...) Tessék szépen hazamenni!” (154)

Az átalakulásban lévő történelmi szintér dinamikáját az intézményi biográfia változása, a címek érvénytelenné válása, az elitváltás megtapasztalása, a személycserék tanulsága konstruálja a regényben, „természetesen” a nemzeti vonatkozásban elkülönülő névjelek segítségével: „Major Károlyt az igazgatói székben Petar Vukčević váltotta fel” (57). Talán az egyházi elit felcserélődése hangsúlyozza a leginkább a korábbi modellek tovább élését, azt hogy a változások felszíni logikáját követve is megmarad a változatlan hatalmi gondolkodási keret, „csak most nem a kalocsai érseket hozta a négylovas hintó, hanem a pravoszláv püspököt Karlócáról” (39). Aktív szerepet játszik a módosulás apróságainak lajstromba vétele, az eddigi identitások szimbólumainak kiiktatódása: a fejekről lekerül I. Ferenc József sapkarózsája, „természeresen” megváltozik a zászlók színe, és változik megjelenésük ideje a házakon, jelezve az ünnepek áthelyeződését. Finom áttétellel voltaképpen a magyar ünnepek eltörlődését, az ünnepekét, amelyeknek éppen a folytonosság képzetét kellene őrizniük, a maguk hagyományos szertartásrendjével és megbízható rendszerességével. A zászlók megjelenési ideje így különösen nagy intenzitással lép be a kisebbségi létesülési folyamatába. A új kollektív identitásképződést a hagyományszakadás réme, az emlékezés minden eszközzel való veszélyeztetése, a nagygyűlések, a koszorúzások egykori helyének jelképmentesítése, a terek megformázott emlékezeti kellékeinek, így Schweidel József szobrának eltüntetése alakítja, „mert egy éjszaka eltűnt az a szobor, senki se tudta hova lett” (39), és később a Szent Flórián szobrát is „ledűtötték”, pedig „ez már nem is volt »magyar szobor«, mint Rákóczié vagy Schweidelé” (86). A rezsimváltozással az egész geokulturális térből kiiktatódnak a magyar nemzeti szimbólumok, a megjelenítést szolgáló emlékművek, „amelyek túllépik a tárgyi emlékezet horizontját, mivel az implicit idő- és identitási kitevőt explicitté teszik” (ASSMANN 1992; 21), s a folyamat következményeként lecserélődnek a nyilvános identitástermelési alkalmak.

Herceg János regénye számára a transzformáció a legfőbb strukturális elem, olyan dologról is említés történik, amelyek „egy egész világgal együtt” múltak el, de az elbeszélés a változásdimenziók kimutatásával párhuzamosan keresi a stabil, a múlthoz köthető, a kulturális emlékezetben tartósan elhelyezhető konfigurációkat a környezeti jelentésmezőben, hogy ily módon enyhítse a veszteségeket, hogy az időtálló írással, az épített emlékezet alak-

zataival gátolja a „bevégződést”, késleltesse az új, az idegen elemek érvényesülését. A regény a kisebbségi létesülés alapvető mozzanataként jelöli meg a „felejtési félelem” (ASSMANN 2009; 179) beszédes bizonyítékait: „úgy-hogy hiába ment végbe az impériumváltozás az államnyelv módosulásával, még sokáig olvasható volt ezekben a szép kavicsos hidakba beépítve a készítő műkőmester teljes neve és címe” (122). Hasonló céllal kerül bemutatásra a hivatalos *kiírással* szemben álló topografikus emlékezetiség is: abban az időben, amelyről szó van, az egyik utca már Branko Radičević nevét viselte hivatalosan, míg „a magyarok tudatában sokáig Juhász utca maradt” (22), a másik utcát pedig „már Laza Kostićról nevezték el, de a népi emlékezetben csak »csalóköz« volt a neve” (92). Az átmentett, a bensővé vált múlt példájának szaporítása jelentésségük elmélyülését hozza magával: „Mita Popović foroghatott a sírjában, hogy hervadhatatlan érdemeit a magyar–szerb költészet terén a magyarok nem méltányolják, ha még mindig nem mondtak le arról a régi névről, amely az övét megelőzte az utcatáblákon” (154).

Más szövegekben, így Juhász Erzsébet *Határregényében* is működnek a „kontraprezentikus emlékezeti” formák: „Akkoriban ez az utca a II. Rákóczi Ferenc nevet viselte. Hosszú élete utolsó éveiben Angeline már kizárólag Rákóczi utcaként emlegette, ahogy a többi szóba hozott utcát is visszakeresztelte a századelő idejéből való nevükre” (6). Ebben a regényben a hatóságok úgy veszik fel a harcot az említett emlékezeti kötődésekkel, hogy a korábbi címekre érkező leveleket rendre visszaküldik „A CIMZETT ISMERTLEN. OSOBA NEPOZNATA” – jelzéssel. „Mintha a címzettnek kellett volna teljesen kicserélődnie azért, mert a határok átrendeződtek, s az utcanevek megváltoztak” (32). Mindehhez, csupán annyit kell hozzáfűznünk, hogy a narratíva új alapeleme, a már mélyen bevéződött Bajai út helyére került. Ez az új elem, az „utcanévvé emelt dátum, 1918. november 13- a”, bár ezt „senki ki nem ejtette a száján csak a leveleken és levelezőlapokon volt feltüntetve, minthogy az Bajai út volt és maradt teljesen függetlenül attól a cseppel sem mellékes körülménytől, hogy a határokat átrendezték” (63). Traumatikus élménységet jellemeznek ezek a narratívák, a veszteséggel egyidejű történésként, azt, hogy végbement „valami számomra gyökeresen, megemészthetetlenül idegennel, mással való találkozás, és annak nem kívánt behatolása a szubjektumba. Tehát kétirányú folyamatról van szó: egyszerre elveszíték valamit, és a külvilágból valami nem kértet, nem vártat »kapok«, »befogadok« – anélkül, hogy befolyásom lenne rá. (...) A psziché kénytelen magába fogadni, és mint egy idegen testet integrálni az élményt, amelyet kizárólag azáltal tudna feldolgozni, ha az értelmezéssel sajátja is tudná tenni” (PINTÉR 2008; 69). Az említett szövegpéldák szereplői nem hagyják érvénytelenedni identitásuk korábbi mozzanatait, minden igyekezetükkel a

múlthoz rögzülnek, és nem arra törekszenek, hogy a sajátjukká tegyék, hogy újra otthonossá definiálják a módosult világot.

A Herceg-regény figyelemre méltó beszédmozzanata, hogy az állandóságot a Henri Gobard modelljéből való a referenciatér-nyelv (DELEUZE–GUATTARI 2009; 49), a kultúra nyelve is közvetíteni hivatott: „a legfontosabb tárgy változatlanul a latin volt”, amely egyben az új idők elutasításának közege is. Ennek jegyében a latint tanító tanár egy „laudator temporis acti”, az éppen elmúlt időket dicsőítő, a jelennel elégedetlen ember. A magatartások között elvétve olyan is akad, amely viszont éppen a belenyugvás mentén konstruálódik, szintén a latin segítségével: „Treuga dei! – mondja majd húsz év múlva a háború egyenlőtlen polgári jogtalansága idején. Zombor vegyes lakosságú város!” (143). A regény nyelvi-névhasználati állandóságmozzanatai mellett kiemelten említhetünk más „változásmentes” alakzatokat is, így a figurális tényezők átvezetését az impériumváltás temporális határán, azt, hogy minden diákmiséen ott mutatja Margalits Ede fejét ezüstös fehérben, „valamiféle jogfolytonosságot is kifejezve” (97). És egyéb olyan védekező szövegreakciók is felmerülnek, amelyek a módosulások és fordulatok közepette is a változatlan illúzióját keltik. A regény a mindennapi foglalatosságok szintjén megnyilvánuló rendíthetetlen igyekezetet is a történelemmel szembeni, cselekvő ellenállás mozzanatává írja: „Csak Világos Mátyás süttötte változatlan buzgalommal a gesztenyét a főutca sarkán, mintha mi se történt volna” (140).

Irodalom

- ASSMANN, Jan (1992): A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában. Hidas Zoltán ford. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- DELEUZE, Gilles–GUATTARI, Félix (2009): Kafka. A kisebbségi irodalomért. Karácsonyi Judit ford. Qadmon Kiadó, Budapest
- FANON, Franz (2002): Feketének lenni. = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szerk.: Bókai A., Vilcsek B., Szamosi Gertrud, Sári László. Osiris Kiadó, Budapest, 614–629.
- LOTMAN, Jurij (2001): Kultúra és robbanás. Szücs Teri ford. Pannonica Kiadó
- PINTÉR Judit Nóra (2008): Trauma, változás, tapasztalat. Aspecto, 1. 65–76.
- SAID, Edward W.–BURGMER, Christoph (2002): Bevezetés a posztkoloniális diszkurzusba. Farkas Zsolt ford. A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szerk.: Bókai A., Vilcsek B., Szamosi G., Sári László. Osiris Kiadó, Budapest, 602–613.

MEANINGS IN WAITING

Narrations of minority existence in the sphere of language

The study aims at understanding the minority identity structure as a *form of existence* in the scope of the immediate experiences of domination-change. The story confronts reading with such existential formations which can manifest itself most effectively in the sphere of language. We have to speak of factors which exert influence on several levels, among others of language-related commands and prohibitions, various problems related to the use of names, issues of ethnic language- and cultural affiliations and the preservation function of linguistic remembrance. The study tackles the question of how the performativity theories – which fall close to the post-colonial way of reasoning in many points – can be made useful in the interpretation of the dynamic aspects of the narrated identifications.

Keywords: geo-cultural poetics, identity, time management, domination-change, minority, poetry of space.